

Srbija u doba Nemanjića (1166.-1371.)

Perić, Leonarda

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:737337>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-02**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Preddiplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Povijesti

Leonarda Perić
Srbija u doba Nemanjića
(1166.-1371.)
Završni rad

Mentor: doc.dr.sc. Denis Njari

Osijek, 2022.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za povijest
Preddiplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Povijesti

Leonarda Perić
Srbija u doba Nemanjića (1166. – 1371.)
Završni rad

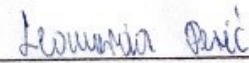
Znanstveno područje: humanističke znanosti
Znanstveno polje: povijest
Znanstvena grana: hrvatska i svjetska srednjovjekovna povijest
Mentor: doc.dr.sc. Denis Njari

Osijek, 2022

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, rujan 2022.

Leonarda Perić, 0122233368

Sažetak

Nepovoljna unutarnja i vanjska situacija u kojoj se u dvanaestom stoljeću našlo Bizantsko Carstvo stvorila je plodno tlo za napredovanje i pokušaje osamostaljivanja država u susjedstvu. Takve su okolnosti omogućile velikom županu Stefanu Nemanji da u ruke svoje obitelji stavi velik teritorij i uspostavi dvostoljetnu vladavinu dinastije Nemanjić. U tom periodu obitelj je iznjedrila nekolicinu vladara koji su ostaviti značajan trag u srpskoj povijesti. Ova je dinastija svoj ugled gradila na vjerskom planu pa je tako stvoren kult svetog Simeona i svetog Save, a borbom za crkveno samoupravljanje ostvarena je i autokefalna arhiepiskopija. Premda se od samih začetaka dinastije ističe važnost rodbinskih veza i solidarnosti, borbe za vlast između članova obitelji bile su prisutne već u počecima te je tako ostalo do trenutka gašenja dinastije. Iako je razdoblje kojim se bavi ovaj rad bilo popraćeno unutarnjim i vanjskim sukobima, zemlja je napredovala u teritorijalnom i gospodarskom pogledu te je uz Bugarsko i Bizantsko na području jugoistočne Europe niknulo još jedno carstvo – Srpsko Carstvo. Spletom nesretnih okolnosti (jačanjem velikaša, slabljenjem centralne vlasti, pojavom nove velike sile itd.) došlo je do njegovog gašenja, ali značaj ove loze ostao je neupitan pa tako ona odjeka u srpskoj povijesti, kulturi, umjetnosti i religiji ima i danas.

Ključne riječi: dinastija Nemanjić, Srpsko Carstvo, Stefan Nemanja, autokefalna arhiepiskopija

Sadržaj

Uvod.....	1
Raška zemlja – temelj budućeg carstva.....	2
Nemanjini potomci i uspostava kulta.....	5
Stvaranje kraljevstva.....	7
Država i crkva u rukama braće.....	9
Nestabilnost zemlje.....	11
Teritorijalna ekspanzija i unutarnji sukobi.....	13
Razdoblje privrednog uspona.....	15
Dinastijski kult ugrožen sukobima za prijestolje.....	17
Uspostava carstva.....	20
Propast carstva i kraj „svete dinastije“.....	24
Zaključak.....	26
Izvori i literatura.....	27

Uvod

Ovaj je završni rad konstruiran na takav način da kronološki prati uspostavu dinastije Nemanjić, počevši s njezinim začetnikom Stefanom Nemanjom, velikim županom od 1166. godine, zaključno s posljednjim članom carem Urošem koji umire 1371. godine. Podjelom na deset logičkih i kronoloških cjelina u ovome radu dan je prikaz dva važna stoljeća srpske srednjovjekovne povijesti. Kako je velik značaj u opisanom razdoblju imalo i Bizantsko Carstvo ono je utjecalo i na događaje vezane uz Srbiju i obitelj Nemanjić. Prvo se poglavlje bavi Raškom zemljom jer je ona postala središtem budućih srpskih vladara. Zatim se govori o uspostavi kulta, napretku zemlje i crkvenoj organizaciji kao važnom onodobnom čimbeniku. U cijelom radu spominjane su borbe za prijestolje između članova obitelji i unutarnji sukobi koji su uvelike oslabili zemlju. Cijelo poglavlje posvećeno je najvećem dostignuću ove obitelji, a to je osnivanje carstva pa se kasnije govori o važnosti i položaju koje je ono imalo. Nadalje se objašnjava uređenje države i društva te su opisani unutarnji i vanjski čimbenici koji su doveli do propasti carstva i gašenja dinastije. Na samome kraju rada donesen je zaključak te je navedena literatura koja se koristila prilikom izrade.

Kako je ovo srednjovjekovno razdoblje i sama obitelj Nemanjić izuzetno važna za srpsku povijest i ima neizbrisiv trag u srpskoj kulturi, kod nekih od autora prisutna je određena doza subjektivnosti, kao primjerice u radovima Vladimira Ćorovića. Zbog toga se prilikom izrade rada konzultirao veći broj autora, a treba izdvojiti Simu Ćirkovića kao relevantnog i objektivnog autora kada je u pitanju srpska srednjovjekovna povijest.

Cilj ovoga rada je usustavljenim prikazom jednog dijela srpske povijesti, preciznije dvostoljetnog razdoblja vladavine loze Nemanjić, pokušati, koliko je to moguće, na koncizan način objasniti važnost koju dinastija ima za srpsku povijest, kulturu, umjetnost i religiju.

Raška zemlja – temelj budućeg carstva

Krajem 11. stoljeća na području Raške započeli su ratovi protiv bizantske vlasti koji su se protezali cijelim 12. stoljećem. Veliki župan Vukan zajedno sa svojom vojskom zauzimao je bizantske oblasti te je upadao na teritorij Kosova, Vardara i Južne Morave. U to se vrijeme na bizantskom prijestolju nalazio car Aleksije Komnen¹(1048. – 1118.)² koji je bio primoran sudjelovati u rješavanju ovog sukoba. Unatoč carevim naporima oko rješavanja srpskog pitanja te dvjema njegovim vojnim intervencijama (1091. i 1093. godine) svi su njegovi uspjesi bili samo privremeni. Kasnije je Vukanova vojska upala na područje Zvečana te zatim do Skoplja, Vranja i gornjeg Vardara. Do konačnog mira na koje Vukan pristaje došlo je 1094. godine kada je bizantska vojska dospjela na Kosovo.³ Tijekom 12. stoljeća sve su učestaliji bili sukobi Ugarske i Bizantskog Carstva zbog zauzimanja teritorija i širenja utjecaja na području Srbije. Srpska je vojska tada ratovala na ugarskoj strani. Važno je istaknuti sukob koji je izbio 1127., a trajao je naredne dvije godine, jer je u srpske ruke došao Ras koji je do tada bio pod upravom Bizantskog Carstva. Iako prošlost grada Rasa nije potpuno poznata, on je postao važno središte budućih srpskih vladara pa su tako njegovi stanovnici u izvorima bili oslovljavani kao Rasciani, a država Rascia te to potvrđuje težinu koju je ova srpska pobjeda imala. Budući da je u Rasu postojala episkopija podređena Ohridskoj arhiepiskopiji, ime Rasa prenijelo se i na oblast, stoga se država nazivala Raška zemlja ili Ras, osim u slučaju bizantskih izvora u kojima se i dalje koristio naziv Srbija.⁴

Iako su kraj rata Srbi dočekali poraženi, to nije utjecalo na njihove prijateljske odnose s Ugarskom, što se dijelom moglo zahvaliti i rodbinskim vezama. Izbijanje Drugog križarskog rata potaknulo je Srbe da se ponovno uzdignu protiv bizantske vlasti.⁵ Sukob s Bizantom koji je ostavio traga vođen je od 1149. do 1151. godine, a važno ga je spomenuti budući da je tada veliki župan Uroš II. izgubio Ras.⁶ Ovaj je poraz omogućio je caru Manuelu I. Komnenu⁷

---

¹ Anto Babić, et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, Sv. I., (Zagreb: Školska knjiga: 1953), str. 266.

² Aleksije Komen. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6. 9. 2022. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1579>

³ Babić, et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 266.

⁴ Sima Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga: 2008), str. 64.

⁵ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 267.

⁶ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 64.

⁷ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 65.

(oko 1122. – 1180.)⁸ sve veću upletenost u srpske vladarske odnose pa je tako na prijestolje dovodio župane od kojih je tražio vjernost. Važna je smjena velikog župana Dese 1163. godine zbog sumnje da je bio odan Alamanima te da je na taj način ostvarivao veze s Ugarskom. Manuel I. Komnen na Desino mjesto postavio je Tihomira koji je vladao s braćom Miroslavom, Stracimirom i najmlađim Stefanom Nemanjom⁹ (1113. – 1199.)¹⁰ čije je područje uprave bilo na istoku zemlje. Njegovao je veze s Bizantom te je upravo to razlog zbog kojeg je bio zatočen od strane braće. Nakon što se uspio osloboditi, Tihomir je stradao u bitci kod Pantina, što je najmlađeg od braće dovelo na mjesto predvodnika.¹¹ Već je ranije spomenuto njegovanje odnosa s bizantskim suparnicima pa je takav običaj bio prisutan i u Nemanje, koji je surađivao s Fridrikom I. Barbarossom¹² (1122. – 1190.)¹³, rimsko – njemačkim carem, te s Venecijom. Međutim, godine 1172. ostao je bez potpore saveznika te se povezao s bizantskim carem koji ga je na kraju i postavio na prijestolje. Nakon smrti Manuela I. Komnena 1180. godine carstvo se našlo u teškoj situaciji prouzrokovanoj vanjskim napadima i unutarnjim neslaganjima, što je koristio ugarski kralj Bela III¹⁴ (1148. – 1196.).¹⁵ Nemanja je odbacio raniju privrženost pa se pridružio Belinim pohodima. On je napredovao prema Nišu i Sofiji te na području primorja. Teritorij Zete i Travunije, koje je ranije bilo pod upravom njegova rođaka Mihajla, dodijelio je sinu Vukanu¹⁶ (oko 1160. – nakon 1209.)¹⁷. Knez Miroslav kasnije je pod svoju upravu dobio Zahumlje. Time se teritorij nekadašnjih kneževina našao u rukama jedne obitelji. Zbog lošeg položaja u kojem se našlo Bizantsko Carstvo Nemanja se okrenuo caru Fridriku I. Barbarossi, međutim, zbog njegove povezanosti s Bizantom car ga je odlučio odbiti. Za vrijeme križarskog rata Nemanja je napredovao na teritorijima Makedonije i Bugarske, ali je poražen 1190. godine na Moravi od strane bizantske vojske. Taj je poraz osim uobičajenih teritorijalnih ustupaka i priznavanja

---

⁸ Manuel I. Komnen, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6. 9. 2022. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17795>

⁹ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 65.

¹⁰ Stefan Nemanja. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6. 9. 2022 <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57945>

¹¹ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 65.

¹² Sima Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, (Beograd: IDEA, 1995), str. 50.

¹³ Fridrik I. Barbarossa. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=20630>

¹⁴ Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, str. 50.

¹⁵ Bela III.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6676>

¹⁶ Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, str. 50.

¹⁷ Vukan Nemanjić. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65613>

bizantske vlasti doveo i do braka između Stefana¹⁸ (1160. – 1227.)¹⁹, Nemanjina sina, i careve nećakinje.²⁰ Činom ženidbe Stefan je dobio titulu sebastokratora i prednost u nasljeđivanju prijestolja. Iako nepovezano i oslabljeno unutarnjim sukobima, našlo se tadašnje područje „Krštene Srbije“, kneževine Duklja, Travunija i Zahumlje te osvojena područja od Zapadne i Južne Morave i Šar – planine u rukama jedne obitelji. Godine 1196. održao se sabor u Rasu na kojem su bile donesene važne odluke po pitanju nasljeđivanja – Nemanju nije naslijedio njegov najstariji sin Vukan, nego se od njega tražilo da na tom položaju prizna mlađeg brata Stefana. Nakon što je odstupio s vlasti Nemanja se odlučio zaređiti kao Simeon u Studenici, a dvije godine kasnije pridružio se na Svetoj gori sinu Rastku, nekadašnjem namjesniku Humske zemlje, a u tom trenutku monahu Savi²¹ (1175. – 1235.).²² Njih dvojica sagradili su manastir Hilandar, u kojem je Nemanja umro 13. veljače 1199. godine.²³

---

¹⁸ Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, str. 50.

¹⁹ Stefan Nemanjić. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57946>

²⁰ Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, str. 50.

²¹ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 66.

²² Sava Nemanjić. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=54732>

²³ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 67.

Nemanjini potomci i uspostava kulta

Kao začetnik nove dinastije Nemanja je udario temelj za izuzetno važno razdoblje srpske povijesti. On je obnavljanjem odnosa s Bizantom i priznavanjem njegove vlasti postao nešto poput carskog namjesnika. Učestali sukobi koji su se javljali u ovom razdoblju odrazili su se na političkoj karti Europe. Slabljenjem velikog carstva okoristila se i dinastija Nemanjić pa je tako ovladala teritorijem uz Savu i Dunav, a područja Beograda i Braničeva pala su u bugarske ruke. Valja napomenuti i 1204. godinu kada su zbog privremenog pada Bizantskog Carstva za vrijeme Četvrtog križarskog rata na njegovu području bile osnovane križarske države i samostalni teritoriji. Propadanjem Carstva i Nemanjinom smrću Stefan je ostao bez dvije velike potpore.²⁴ Našavši se u teškoj poziciji, Stefan Nemanja tražeći saveznike odbacio je svoju suprugu Eudokiju, zbog njezina bizantska porijekla.²⁵ Papa Inocent III. (1160. – 1216.)²⁶ mu je zbog tog čina odobrio zahtjev za kraljevskom krunom, međutim, njegov naum nije bio ostvaren zbog negodovanja Ugarske koja je u kasnijem sukobu pomagala Stefanova brata Vukana. Naime, kako je htio nametnuti utjecaj katoličke crkve u Srbiji papa je odobrio zahtjev ugarskog kralja Emerika²⁷(1174. – 1204.)²⁸ te je pristao okruniti Vukana za kralja. Bratski sukob tada nije doživio svoj rasplet jer je Bugarska, boreći se protiv ugarskog utjecaja na području Balkana, 1203. godine vratila Stefana na vlast, a zauzvrat je vjerojatno dobila Nišku oblast.²⁹

Nemiri među braćom okončani su 1204. ili 1205. godine. Tada je Stefan postao vladar cijele srpske države i veliki župan, dok je Vukan dobio titulu „velog kneza“. Mir su Stefan i Vukan potvrdili kada su Savu zamolili da prenese Nemanjine posmrtno ostatke. U tom velikom svečanom procesu prenošenja posmrtnih ostataka iz Hilandara u Studenicu iz očevih moštiju počelo je teći mirisno ulje. Taj je događaj važan za srpsku povijest jer je okarakteriziran kao događaj nakon kojeg je Srbija dobila nebeske zaštitnike.³⁰ Tada je uspostavljen kult svetog Simeona Mirotočivog, a povodom toga braća Sava i Stefan napisala su *Žitije Simeona*

²⁴ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 71.

²⁵ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 359.

²⁶ Inocent III., *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27500>

²⁷ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 359.

²⁸ Emerik Arpadović. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17814>

²⁹ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 359.

³⁰ Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, str. 54 – 55.

Nemanje i Život svetog Simeona Nemanje, djela koja se uzimaju kao temeljna za srpsku književnost. Stvaranje kulta po mnogočemu je posebno – omogućilo je shvaćanje važnosti uspostave dinastije Nemanjić, a svetost njezinih kasnijih članova i njihov položaj u srpskoj crkvi pridonio je izgradnji snažne srpske tradicije. Iako je spor između Stefana i Vukana riješen, on je jasno ukazao kako su, uz opasnost od susjednih zemalja, stanje u državi mogli narušiti i unutarnji nemiri i međusobno sukobljavanje dijelova države.³¹

Kao primjeri mogu se uzeti pokušaj Petra Mirosavljevića, koji je krvno povezan s Nemanjićima, da nakon smrti Miroslava dođe na vlast na području Huma, zbog čega je morao intervenirati i sam Stefan te bugarskog velikaša Streza koji je saveznika protiv cara pronašao u Stefanu, da bi se kasnije okrenuo protiv njega. Posljedica ovog burnog razdoblja vidljiva je u jačanju Zapada i traženju savezništva kod Pape i Venecije.³²

---

³¹ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 72.

³² *Isto*, str. 73.

Stvaranje kraljevstva

Traženje savezništva i okretanje prema drugom centru, točnije Zapadu, realiziralo se drugim Stefanovima brakom kojeg je sklopio s unukom mletačkog dužda Anom Dandolo u kojem je dobio još dva potomka, od kojih je jedan bio budući prijestolonasljednik, a drugi arhiepiskop. Godine 1199. Vukan, koji je imao titulu „kralj Duklje, Dalmacije, Travunije, Toplice i Hvosna“, od pape Inocenta III. zahtijevao je kraljevske znakove. Takav zahtjev imao je i njegov brat Stefan.³³ Kako je papa u vidu imao samo crkvene interese, on je pristao poslati Stefanu krunu jer je time htio na svoju stranu pridobiti još jednog vladara.³⁴ Budući da je papinsko odobrenje značilo izjednačenje srpskih vladara s ugarskim vladarima, koji su bili smatrani njihovim vazalima, zbog te je odluke negodovao ugarski kralj Emerik.³⁵ Štoviše, Emerik je odlučio udružiti snage s Vukanom i 1202. godine napasti Stefana. Ovom pobjedom ugarskom kralju pripala je i titula srpskog kralja te je na upravljanje dobio oblasti istočno od Morave, a Vukan titulu velikog župana, Nišku oblast i Raške zemlje.³⁶ Moguće je da je ranije spomenuti brak s Anom Dandolo omogućio Stefanu da i on od pape zatraži krunu. Papa Honorije III³⁷ (? – 1227.)³⁸ prihvatio je taj zahtjev i 1217. godine u Srbiju poslao legat koji je krunio Stefana za kralja. Ovo okretanje k Zapadu srpsko stanovništvo, koje je cijeno pravoslavnu tradiciju, nije prihvatilo s oduševljenjem. Isto tako se osjećao i Stefanov brat Sava koji je otišao iz Studenice u Svetu goru.³⁹

Iako je Stefanov naum bio ispunjen, ugarski su ih vladari i daje držali za svoje vazale. Od tog je trenutka Stefan nosio naziv „Prvovjenčani“. Titula „vjenčani kralj i samodržac sve srpske zemlje i pomorske“ ukazivala je na nepodčinjenost ostalim vladarima. Ovakva titula, u kojoj je prisutno odijeljeno spominjanje dijelova zemlje, potvrđivala je odvojenost unutrašnjosti i

---

³³ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 74.

³⁴ Vladimir Ćorović, *Latinsko Carstvo i stvaranje Srpske Kraljevine u Istorija srpskog naroda*, (Beograd: Janus, 2001). Pristupljeno 21.8.2022. http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

³⁵ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 74 -75.

³⁶ Ćorović, *Latinsko Carstvo i stvaranje Srpske Kraljevine u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 21.8.2022. http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

³⁷ Ćorović, *Latinsko Carstvo i stvaranje Srpske Kraljevine u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 21.8.2022. http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

³⁸ Honorije III.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26084>

³⁹ Ćorović, *Latinsko Carstvo i stvaranje Srpske Kraljevine u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 21.8.2022. http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

obale, a ona je ostala zadržana dugi niz godina, točnije sve dok Srbija nije postala carstvom. Od Stefanove krunidbe više nije postojala podjela zemlje na određene dijelove, točnije *česti*.⁴⁰

---

⁴⁰ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 76.

Država i crkva u rukama braće

Za ovo razdoblje srpske povijesti osim političkog treba analizirati i spomenuti i crkveno stanje u zemlji. Područje koje je bilo pod krunom Stefana nije bilo jedinstveno u pogledu crkve. Teritorij koji je ranije osvojen od strane Bizanta podijeljen je u tri episkopije – Rašku, Lipljansku i Prizrensku, a one su bile dio autokefalne Ohridske arhiepiskopije. Valja napomenuti da je Raška episkopija slovila za „episkopiju Srbije“. Zanimljiva je činjenica da je začetnik dinastije Nemanjić dva puta kršten – prvo od strane latinskih svećenika u pravoslavnoj crkvi, a kasnije još jednom u Rasu. Ovakva je „razdvojenost“ bila vidljiva i u jeziku bogoslužja. Zapad je sve više i sve jače potiskivao kako slavenski jezik u bogoslužju, tako i korištenje pisama i obrednih tekstova. Osim toga, širenjem crkvenih reformi u 11. stoljeću sve češće nije bilo dopuštano u red primiti svećenike koji nisu govorili latinski jezik, dok je uporaba glagoljice bila dozvoljena samo na području jadranskog primorja i pripadajućih otoka. Pravoslavni svećenici visoko rangirani u crkvenoj hijerarhiji nisu bili toliko oštrog stava prema slavenskom bogoslužju. Djela na slavenskom jeziku pisala su se na ćirilici, a jezik se oblikovao sukladno onom jeziku koji se govorio na određenom području. Crkveno stanje nije bilo na razini – vjernici nisu bili disciplinirani, svećenici su bili nedovoljno obrazovani, poganski običaji i krivovjerje prisutni, a svjetovni utjecaj i dalje vrlo jak. Podvojenost po pitanju vjere bila je vidljiva i u Nemanjinih nasljednika pa je tako Vukan bio pripadnik rimske crkve, no nakon krunidbe papa je od njega tražio okretanje k „pravoj vjeri“. Kako je raspadanjem Bizantskog Carstva jačao utjecaj pape dio svećenstva tog teritorija priznao je papinsku vlast, a središte carigradske patrijaršije postala je Nikeja.⁴¹ Iako je Sava bio nezadovoljan Stefanovima interakcijama s papom i Zapadom te je zbog toga otišao u Svetu goru, oni su spor ipak uspjeli riješiti, što se da iščitati iz Savinog putovanja u Nikeju 1219. godine. Naime, on je u Nikeju otišao s namjerom da od patrijarha dobije odobrenje za stvaranje arhiepiskopije. Krajnji ishod bio je sljedeći: car i patrijarh dopustili su osnivanje arhiepiskopije čiji je prvi arhiepiskop bio upravo Sava Nemanjić. Uz to je on za svoju arhiepiskopiju uspio osigurati autokefalnost, čime je izbor njezinih budućih arhiepiskopa bio moguć bez odobrenja bizantskog cara i patrijarha.⁴² Iako je Dimitrije Homatija, ohridski arhiepiskop, uputio oštre riječi Savi i negodovao zbog donesene odluke, Sava se ubrzo upustio u organizaciju Srpske crkve. Za svoje središte odabrao je manastir

---

⁴¹ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 77 – 78.

⁴² Miloš Blagojević, *Srbija u doba Nemanjića: od kneževine do carstva: 1168-1371*, (Beograd: Vajat, 1989), mrežno izdanje, str. 69 – 70., pristupljeno 29. 8. 2022., https://kupdf.net/download/milo-scaron-blagojevi-263-srbija-u-doba-nemanji-263-a_58712a9d6454a7f72835c3bc_pdf

Žiču te diljem zemlje, i u primorju i unutrašnjosti Srbije, osnovao čitav niz manastira i novih episkopija.⁴³

Njegovim zaređenjem srpska zemlja imala je dva brata od kojeg je jedan bio čelna osoba u svojoj zemlji, a drugi u crkvi. S titulom arhiepiskopa Sava je obavljao vrlo važnu zadaću – prikupljao je knjige i propise koje su služili za uređenje administracije te je okupljao ljude kojima je kasnije dodijelio crkvene dužnosti. Osim toga, on je pridodao još sedam novih episkopija, od kojih je najveći status imala ona u Zeti. Pravoslavlje se teritorijalno širilo te je došlo do granica Bosne s jedne strane i primorskih gradova s druge strane.⁴⁴

Svakako valja naglasiti održavanje sabora u Žiči na kojem su se rješavala pitanja vezana uz herezu, kršćanski svjetonazor, crkveno vjenčavanje parova, obrazovanje ljudi koji su obavljali poslove vezane uz crkvene institucije, gradnju crkava, prevođenje obrednih spisa i knjiga na crkvenoslavenski jezik itd. Zbog svega navedenog mogle su se potvrditi zasluge koje su pripisivane članovima obitelji Nemanjić. Osnivanje arhiepiskopije svakako je doprinijelo usklađivanju normi i propisa, a samim time i čitave zajednice, što je pripomoglo savladavanju regionalnih različitosti. Kult koji je bio stvoren oko određenih članova dinastije Nemanjić, poput Simenoa ili Save, kontinuirano je imao svoje posebno mjesto i značaj u Srpskoj autokefalnoj crkvi.⁴⁵

---

⁴³ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 361 – 362.

⁴⁴ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 79.

⁴⁵ *Isto*, str. 80 – 81.

Nestabilnost zemlje

Epirski vladar Teodor I. Angel koji je 1224. godine okrunjen carskom krunom bio je otac supruge Stefanovog prvorođenog sina Radoslava Nemanjića⁴⁶ (1192. – 1234.).⁴⁷ Osim toga, kao očevo namjesnik njegovao je dobre odnose s vlastitim zetom.⁴⁸ Radoslav se nalazio na prijestolju u vrijeme kada je Epir posebnost napredovao i kada se približavao Carigradu. Međutim, u njegovoj se zemlji počelo buditi nezadovoljstvo njegovim bizantskim odgojem i odnosima s ohridskim arhiepiskopom Dimitrijem Homatijanom.⁴⁹ Kako se Radoslav posebno ponosio svojim grčkim porijeklom, nakon što je bugarski car Ivan Asen II.⁵⁰ (oko 1190. – 1241.)⁵¹ 1230. godine kod Klokotnice porazio Teodora, njegov se ionako uzdrman položaj u zemlji dodatno pogoršao. On se 1233. godine odlučio pobjeći iz Srbije u Dubrovnik, gdje je velikodušno dočekan. Zbog toga je on Dubrovčanima u slučaju povratka na prijestolje obećao udijeliti trgovačke povlastice, poput oslobođenja od carine.⁵²

Radoslava je zamijenio zet Ivana Asena II. Vladislav⁵³ (1198. – 1267.)⁵⁴, a novi arhiepiskop postao je Savin učenik Arsenije. Godine 1236. na povratku s hodočašća iz Svete zemlje Sava je preminuo te se njegovim pokapanjem u Mileševi uspostavio kult svetog Save. Tatarska najezda koja je započela 1241. godine imala je, osim u Ugarskoj i Bugarskoj, svog odjeka i na području Srbije, primjerice u Kotoru. Nakon sukoba s Vladislavom, 1243. na vlast je došao Uroš I⁵⁵ (1220. – 1277.).⁵⁶ Za njegovu vladavinu važno je spomenuti nekoliko stvari, a prva od njih je okretanje epirskim Grcima, umjesto nikejskim. Zatim, pokušaj umanjivanja moći lokalnih gospodara i uspostava vlasti na teritoriju cijele države te sukob Bara i Dubrovnika. Potonje je potrebno dodatno razjasniti. Zbog dubrovačkih pretenzija na stranu Bara stali su Uroš I. i Vladislav, dok su Dubrovnik pomagali bugarski vladari, Mleci i humski knezovi.

---

⁴⁶ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 82.

⁴⁷ Radoslav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51557>

⁴⁸ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 82.

⁴⁹ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 363.

⁵⁰ Ćorović, *Srpske međusobice u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 25.8.2022. http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

⁵¹ Ivan Asen II.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28128>

⁵² Ćorović, *Srpske međusobice u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 25.8.2022. http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

⁵³ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 82.

⁵⁴ Vladislav Nemanjić. *Bibliografija.org*. Pristupljeno 9.9.2022. <https://www.biografija.org/istorija/stefan-vladislav/>

⁵⁵ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 82 – 83.

⁵⁶ Stefan Uroš I.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57954>

Međutim, krajnji ishod nije donio promjene pa je Kotorska biskupija i dalje imala nadležnost.⁵⁷

Za Uroševe vladavine osim učvršćivanja kraljeve vlasti došlo je i do zaredivanja Stefanovog sina Save II. za arhiepiskopa pa su se tako ponovno na crkvenom i državnom vrhu našli članovi obitelji Nemanjić. Godine 1276. došlo je do sukoba između Uroša I. i njegova sina Dragutina⁵⁸(? – 1316.)⁵⁹, koji je završio Uroševim porazom, a bio je potaknut od strane Ugarske. Naime, vazalni odnos koji je Srbija imala prema Ugarskoj narušen je napadom na Mačvu 1269. godine, čiji su upravitelji u tom razdoblju bili potomci Bele IV.⁶⁰ (1206. – 1270.).⁶¹ Kako bi se narušena situacija ispravila došlo je do vjenčavanja već spomenutog Dragutina s Katarinom, unukom Bele IV. Do problema je došlo kada je Uroš odbio sinu dati dio zemlje na upravljanje, kako je dogovoreno prije sklapanja braka te je to razlog Dragutinova svrgavanja oca s prijestolja. Valja napomenuti kako ovakvi obiteljski sukobi nisu bili novost i da su se nastavili i u nadolazećim generacijama.⁶²

---

⁵⁷ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 82 – 83.

⁵⁸ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 84.

⁵⁹ Dragutin Stefan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16153>

⁶⁰ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 84.

⁶¹ Bela IV.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6677>

⁶² Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 84.

Teritorijalna ekspanzija i unutarnji sukobi

Neke od glavnih posebnosti Dragutinove vladavine bile su te da je majci Jeleni prepustio upravljanje dijelom zemlje sa središtem u Zeti te da je njegujući dobre odnose s majčnim rođacima Anžuvincima narušio odnose s Bizantom.⁶³ Bizant je uspješno ratovao na prostoru Albanije pa je zatim odlučio zaprijetiti i Srbiji. Prilikom bježanja pred bizantskom vojskom Dragutina je zadesila nesreća koja je kasnije promijenili njegov život. Naime, on je pad s konja protumačio kao božju poruku i kaznu. Taj je događaj negativno utjecao na Dragutinovo psihičko stanje te je on 1282. godine odlučio predati svoje prijestolje bratu Milutinu⁶⁴ (1254. – 1321.).⁶⁵ Pod svojom je upravom ostavio teritorij Rudnika, Podrinja, Trebinja i Huma. Po pitanju ustupanja prijestolja izvori nisu usuglašeni; jedni kažu da je je Milutinova vladavina trebala biti privremena, dok se Dragutin ne oporavi, drugi tvrde da je, iako je bratu ustupio svoje mjesto, Dragutin za nasljednike odabrao svoje sinove Urošića i Vladislava, a treći kazuju kako je ranjeni kralj svoju poziciju velikodušno prepustio mlađem bratu.⁶⁶

Neprijateljski odnosi koje je ponovno pobudio Dragutin dočekali su i njegova brata. Za vrijeme Milutinove vladavine došlo je do širenja teritorija – u srpske ruke pale su sjeverna Makedonija s gradom Skopjem, a kasnije i središnja Makedonija čime su se granice pomaknule do grada Proseka. Jedno je vrijeme Milutin vladao i Dračem. Svakako treba spomenuti da su braća napala bugarskog velikaša Drama i oduzela njegov teritorij na području današnje sjeveroistočne Srbije jer su time izazvali gnjev kod Bugara koji su napali Srbiju i uništili sjedište arhiepiskopije u Žiči. Sukobljavanjem s vidinskim knezom Šišmanom Dragutin je proširio svoj teritorij do područja u Sjevernoj Bosni. Krajem trinaestog stoljeća Ugarsku su pogađali unutarnji nemiri koji su ju kasnije dodatno oslabili pa je tako Dragutin ovladao i područjem na južnom dijelu Ugarske. Došlo je i do preuzimanja Sirmija, a zbog gubitka njegova značaja jačala je Mačva. Sirmij je dobio novi naziv – Srijem te je on

---

⁶³ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 85.

⁶⁴ Ćorović, *Zapadnjačka orijentacija u Srbiji u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 27.8.2022. http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 85.

⁶⁵ Milutin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40960>

⁶⁶ Ćorović, *Zapadnjačka orijentacija u Srbiji u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 27.8.2022. http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

označavao čitav teritorij sirmijske episkopije. Ekspanzionistički ostvaraji braće Dragutina i Milutina osim što su povećali teritorij, doveli su i do pomicanja centra k istoku.⁶⁷

Milutin je, osvrćući se na sve njegove ostvaraje, bio vladar izuzetnih kvaliteta, što su prihvatili i glavari srpske crkve pa su ga, usprkos njegovim grijesima i okrutnosti, ipak proglasili svecem.⁶⁸

Pomicanje središta Arhiepiskopije u Peć dovelo je do gubitka Rasa na značaju i jačanje dvorova koji su nicali na području Kosova, Skopja i Prizrena. Zbog toga je postalo moguće prebacivanje središta države k Podunavlju, gdje je kasnije bilo smješteno središte despotske države. Iako su braća zajedno donijela velike promjene u zemlji, ipak je došlo do njihova razilaženja.⁶⁹ Na njihov odnos sigurno je uvelike utjecao mir s Bizantom sklopljen na blagdan Uskrsa 1299. godine. Naime, Milutinov treći brak proglašen je ništavnim, njegova supruga predana je kao talac, a on je za svoju četvrtu ženu uzeo carevu petogodišnju kći Simonidu. Tim činom Milutinovi su nasljednici dobili prednost u nasljeđivanju.⁷⁰ Iako je mir s Bizantom sklopljen 1299. godine, već dvije godine nakon došlo je do jačanja unutarnjih sukoba koji su trajali punih deset godina. Osim s bratom bivši kralj Dragutin ratovao je i s kraljem Karlom Robertom⁷¹ (1288. – 1342.).⁷² Razlog tomu su bile pretenzije Dragutinova sina Vladislava na ugarsko prijestolje, koje su ugrozile Karlov položaj. Nepovoljan ishoda za Dragutina prisutan je u obje situacije. Zapisi francuskog svećenika, čije ime nije poznato, iz 1308. godine bilježe kako je Milutin odbio bratu ustupiti mjesto na prijestolju nakon što se ovaj oporavio od teške ozljede te da se on naziva kraljem Raške, a Dragutin Srbije. Iako su obojica upravljali vlastitim dijelom zemlje, tko će i kako naslijediti prijestolje ostalo je nerazjašnjeno.⁷³

---

⁶⁷ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 85 – 86.

⁶⁸ Ćorović, *Srbija kao glavna balkanska država u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 27.8.2022. http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

⁶⁹ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 87.

⁷⁰ Ćorović, *Srbija kao glavna balkanska država u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 27.8.2022. http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

⁷¹ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 87.

⁷² Karlo I. Robert. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30546>

⁷³ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 87.

Razdoblje privrednog uspona

Pomicanjem granica za vrijeme vladavine braće Dragutina i Milutina vidljiva je razlika u načinu života i izgledu gradova u određenim predjelima zemlje. Godine mira koje su uslijedile doprinijele su napretku zemlje.⁷⁴ Jenjavanjem vanjskih sukoba kralj Milutin mogao se posvetiti obnovi države i onih njezinih dijelova koji su stradali za vrijeme ranijih sukoba. Opterećena ratovanjem određena područja bila su demografski oslabljena pa se sve više poticala unutarnja kolonizacija. Osim toga, došlo je do obnove crkava i samostana. Milutin je imao zasluge i kada je u pitanju uređenje sudstva i donošenje zakona pa su tako doneseni važni zakoni vezani uz ubojstvo i porotu. Za vrijeme kralja Uroša I. u zemlju su dolazili Sasi⁷⁵ koji su unaprijedili rudarstvo.⁷⁶ Napretkom rudarstva i otvaranjem rudnika počeli su nicati trgovi na kojima su u početku obitavali samo Sasi, a kasnije i lokalno stanovništvo koje se uključilo u privredu. Tako se stvaraju svojevrstne katoličke oaze koje su činile saska naselja i koja su privlačila primorske trgovce.⁷⁷ Dva bizantska izaslanika koja su posjetila srpski dvor, a između čijih je dolazaka bilo tri desetljeća razmaka, imali su potpuno drugačije predodžbe o istom. Prvi je u zemlju došao šezdesetih godina 13. stoljeća i ondašnje prilike ga nisu oduševile te ih je opisao kao siromašne i proste. Krajem istog stoljeća izaslanstvo je dvor i njegove članove opisao kao vrlo bogate i kićene – kraljevo ruho bilo je ispunjeno dragim kamenjem, dvor ukrašen svilom i zlatnim tkaninama, a hrana, koje je bilo na pretek, bila je poslužena u srebrnom i zlatnom posuđu. Međutim, oba se slučaja trebaju uzeti s dozom opreza.⁷⁸

Došlo je do poboljšanja poljoprivrednog oruđa, a neke od kultura koje su se uzgajale su pšenica, ječam, bob, grah, zob, grah, a kasnije i vinova loza. Vladarske povelje i arhivska građa svjedoče o dva poznata načina organizacije agrarnog rada. Prvi je način bio vezan uz

---

⁷⁴ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 87 – 88.

⁷⁵ „Sasi se ubrajaju među plemena koja su najjače zastupana u etnogenezi njemačkog naroda. U XI–XIII. st. Sasi su s Nijemcima iz drugih plemena naselili i germanizirali zapadne slavenske zemlje. Uvriježilo se Sasima nazivati i Nijemce koji su se u XII. i XIII. st. iz različitih krajeva doselili u Transilvaniju. Neki su od njih u XIII. st. dospjeli i u Srbiju te u Bosnu, gdje su ih kao vrsne rudare domaći vladari obdarili posebnim povlasticama.“. Sasi. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=54663>

⁷⁶ Zarković, Božidar V.. "Urbane prilike u centralnim i južnim delovima Srbije u doba kralja Milutina." *Baština*, no. 55 (2021): str. 359., pristupljeno 29.8.2022. <https://doi.org/10.5937/bastina31-34615>

⁷⁷ *Isto*. str. 370, pristupljeno 29.8.2022. <https://doi.org/10.5937/bastina31-34615>

⁷⁸ *Isto*. str. 359 – 360., pristupljeno 29.8.2022. <https://doi.org/10.5937/bastina31-34615>

manastirska zemljišta, a sadržavao je sve potrebno za poljoprivrednu proizvodnju. U izvorima se spominje manastir Dečana koji je tridesetih godina 14. stoljeća brojao više od dvije tisuće kuća zemljoradnika i stočara. Takav tip organizacije rada temeljio se na obvezama koje su ljudi koji su obitavali na zemlji imali prema vlastelinstvu. S druge strane, na primorskom području javljala su se nešto oskudnija imanja u gradovima. Takav način obrade zemlje bio je dvosmjernan, budući da je zemljovlasnik bio obavezan osigurati prostor za život i dio sjemena, a seljak mu je osim davanja uroda i darova bio dužan obavljati određene poslove.⁷⁹

Svakako treba spomenuti i stočarske proizvode koji su među prvima ušli u međunarodnu trgovinu. Do sredine trinaestog stoljeća najčešći proizvodi razmjene bili su suho meso, koža, med, sol, sir, tkanine, začini i drugi, a napretkom rudarstva javila se i naprednija proizvodnja i obrada metala (srebro, bakar, olovo). Neka od poznatijih rudarskih područja bili su gradovi Rudnik, Janjevo, Novo Brdo i Trepča.⁸⁰

Jačanje ove djelatnosti povećalo je prihode gospodara koji su ubirali daće, trgovaca, ljudi koji su pribavljali materijale potrebne za rad ili koji su jednostavno u tim radovima sudjelovali. Treba spomenuti i Uroša I. za čije su se vladavine otvarale kovnice za kovanje dinara i groša, a od tada se bilježi trajno kovanje srebrnog novca. Ako se govori o izgledu novca koji se tada kuje on se bazirao na mletačkom srebrnom grošu jer su na mjestima na kojima su bili prikazani sveti Marko i dužd na srpskom novcu stajali sveti Stefan i kralj. Osim dinara i groša poznat je još i perper čiji je naziv došao s Istoka. Također odnos groša prema ostalim novcima bio je ranije određen. Ostaci pronađeni u Bugarskoj, Rumunjskoj, Mađarskoj, Italiji i Grčkoj govore o dobroj cirkulaciji srpskog novca. Sve navedeno utjecalo je i na jači stupanj urbanizacije, a trgovanje metalima doprinijelo je uočljivijoj razlici u do tada skoro pa ujednačenim primorskim gradovima. Na važnosti su dobili samo gradovi koji su ostvarili dobit u novonastaloj situaciji, kao na primjer Dubrovnik i Kotor. Iako je Kotor bio grad srpskog kralja, Dubrovnik je uživao velike povlastice pa su tako dubrovački trgovci imali pravo slobodno se kretati i trgovati u srpskoj zemlji, a tomu su doprinijeli i razni međusobni ugovori. Dobro gospodarsko stanje odraza je imalo i u vojsci (plaćenici u službi kralja Milutina).⁸¹

---

⁷⁹ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 88 – 89.

⁸⁰ *Isto*, 89 – 90.

⁸¹ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 91 – 92.

Dinastijski kult ugrožen sukobima za prijestolje

Već je ranije spomenuta važnost dinastije Nemanjić za srpsku povijest, a i sami članovi obitelji isticali su značaj svojih začetnika – svetog Save i svetog Simeona. Privrženost pravoslavlju Nemanjići su ponajviše iskazivali izgradnjom zadužbina pa je tako već Stefan Nemanja izgradio Studenicu. Sin Stefana Provdjenčanog Vladislav vrlo je mlad dao sagraditi zadužbinu Mileševu, a nakon njega svaki od nasljednika gradio je manastir. Valja istaknuti Milutina koji je izgradio oko četrdeset crkava, ali i djecu Nemanjina brata Vukana Stefana i Dimitrija, koji su dali sagraditi Moraču i Davidovicu. Osim prvotne zadaće koje su zadužbine imale, a to je bilo moliti za svojeg osnivača, kasnije se javlja i druga važna zadaća – obrazovanje i priprema mladih redovnika te prepisivanje važnih tekstova. Ugledavši se na crkve koje se nalaze u Primorju i srpske pravoslavne crkve dobile su pravokutni temelj te kupolu. Kasnije, nakon pohoda u Makedoniji, sve je više prisutno mnoštvo manjih kupola uz glavnu.⁸²

Kako je vrijeme odmicalo unutarnji sukobi bili su sve prisutniji – navedeni su i opisani sporovi između braće Dragutina i Milutina te je spomenut i onaj osnivača Nemanje s vlastitom braćom. Nemiri prouzročeni pitanjem nasljeđivanja bili prisutni su i kada je u pitanju Milutinov sin Stefan Uroš III.⁸³ (1275. – 1331.)⁸⁴, koji je ocu zamjerao što je prijestolje ponudio braći njegove supruge Simonide (ujacima Stefana Uroša III.). Kraj je bio nepovoljan po Stefana te je zbog toga bio oslijepljen i protjeran u Carigrad od strane oca Milutina. Iako je sedam godina s obitelji proveo u progonstvu pod okriljem bizantskog cara, kasnije, pod utjecajem redovnika sa Svete gore i arhiepiskopa, Milutin je odobrio Stefanov povratak u zemlju. Sukobi u obitelji, ali i van nje nastavili su se nakon smrti brata Dragutina. Naime, ugarski kralj je područja pod njegovom upravom držao dijelom svoje kraljevine, a Dragutin je za nasljednika odabrao svojeg sina Vladislava II.⁸⁵ (1280. – 1326.)⁸⁶, kojeg je Milutin dao

---

⁸² Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 92 – 93.

⁸³ *Isto*, str. 93.

⁸⁴ Stefan Uroš III. Dečanski. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57956>

⁸⁵ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 93.

⁸⁶ Stefan Vladislav II of Syrmia. Academic Dictionares and Encyclopedias. Pristupljeno 10.9.2022. <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/159347>

zatvoriti. Zbog navedenog je došlo do rata s ugarskim kraljem koji završava nepovoljno za Milutina.⁸⁷

Krajem 1321. godine umro je kralj Milutin te je naredno razdoblje bilo ispunjeno borbama za vlast, što je imalo odraza i na vanjskoj politici. Postojale su tri mogućnosti prilikom rješavanja ovog pitanja: prvi od mogućih nasljednika bio je Stefan, sin kralja Milutina, koji je uza se imao rašku vlastelu, drugi je bio njegov brat Konstantin s potporom vlastele s područja Zete te posljednji Dragutinov sin Vladislav, koji je po sporazumu trebao doći na tron. Tri pretendenta su se sukobila, a kao pobjednik izašao je Stefan, čiji je sin Dušan nakon Konstantinove pogibije naslijedio Zetu.⁸⁸

Obiteljski sukobi bili su plodno tlo za vlastodršce na periferiji zemlje. Članovi humske obitelji Branivojević tako su počeli samostalno uređivati odnose sa okolnim zemljama pa se kasnije sukobljavaju s Dubrovnikom i Venecijom. Zbog toga su potpuno iskorijenjeni do 1326. godine. Međutim, problem tada nije riješen, budući da je područje koje je bilo pod njihovim nadzorom (primorje prema Stonu i dolina Neretve) palo pod okrilje bosanskog bana i tako postalo pokretačem budućih sukoba.⁸⁹

Stefan Uroš III. prihvatio politiku njegovanja odnosa s Bizantom pa je nakon smrti supruge stupio u brak s Marijom Paleolog⁹⁰ (1313. – 1355.).⁹¹ Osim toga, on je stao na stranu cara Andronika II.⁹²(1259. – 1332.)⁹³ koji se sukobio s vlastitim unukom Andronikom III ⁹⁴(1296. – 1341.).⁹⁵ Spor između cara i unuka završen je svrgavanjem cara s vlasti 1328. godine. Andronik III. odlučuje zajedno s Mihaelom Šišmanom⁹⁶ (1292. – 1330.)⁹⁷,bugarskim kraljem, napasti Srbiju. Bugarska vojska napala je s istoka, ali je bila poražena krajem srpnja 1330.

---

⁸⁷ *Isto*, str. 93 -94.

⁸⁸ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 379.

⁸⁹ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 94 -95.

⁹⁰ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 95.

⁹¹ Marija Paleolog. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38926>

⁹² Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 95.

⁹³ Andronik II. Paleolog. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2663>

⁹⁴ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 95.

⁹⁵ Andronik III. Paleolog. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2664>

⁹⁶ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 95.

⁹⁷ Mihael Šišman. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40632>

godine kod Velbužda. Treba spomenuti i Stefanovog sina Dušana⁹⁸ (1308. – 1355.)⁹⁹ koji se ističe u ovoj bici. Stefan na bugarsko prijestolje dovodi sestru i njezina sina Ivana Stefana.¹⁰⁰

Iako je zbog bugarskog poraza Andronik III. odustao od napada, mirnijeg razdoblja nije bilo na vidiku jer su se obnovili unutarnji nemiri. Mladi se kralj sukobio s ocem početkom 1331. godine, a kratko razdoblje mira prekinuto je u kolovozu kada je Dušan zarobio oca u tvrđavu Zvečan u kojoj je Stefan i umro krajem godine. Ivan Stefan skinut je s prijestolja pa je Dušan oženio sestru novog vladara Ivana Aleksandra¹⁰¹ (? – 1371.)¹⁰² ne bi li održao dobre odnose s Bugarskom. Osim toga, treba spomenuti napetosti s velikaškim obiteljima u Zeti, na sjeveru Albanije i u Humu, ali i prodaju Stona Dubrovniku 1333. godine.¹⁰³

Dušan je obnovio neprijateljstvo s Bizantom zbog pomoći koju je pružio Sirgijanu Paleologu. Naime, on je prvotno bio bliska osoba Androniku III. kada se ovaj borio sa svojim djedom Andronikom II., međutim, prijateljstvo se prekinulo i Sirgijan je utočište dobio kod Albanaca, a zatim kod Dušana. Zajedno su napredovali u Makedoniji te su došli do Salone 1334. godine. No, bizantski je car bio svjestan opasnosti pa je poslao svog čovjeka koji je ubio Sirgijana. Sukob se završio 26. kolovoza 1334. godine sklapanjem mira kojim je Dušan izgubio osvojena područja, ali je dobio Strumicu, Prilep i Ohrid te vojnu pomoć u sukobu s Karlom Robertom koji je iz Ugarske krenuo u napada za vrijeme Dušanove odsutnosti.¹⁰⁴

Iz zapisa upućenih francuskom kralju Filipu VI.¹⁰⁵ (1293. – 1350.)¹⁰⁶ 1332. godine može se saznati dosta o stanju u srpskoj zemlji na početku Dušanove vladavine. Izvor svjedoči o lošem stanju u kojem se država nalazila, nepostojanju razvijenijih i utvrđenih gradova, a da su kamen i zemlja kao materijali za gradnju bili korišteni samo u primorskim gradovima. Osim toga, zemlja je bila puna prirodnih bogatstva, a prisutni su bili i rudnici srebra i zlata.¹⁰⁷

---

⁹⁸ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 95.

⁹⁹ Dušan, Stefan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16709>

¹⁰⁰ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 95.

¹⁰¹ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 95.

¹⁰² Tsar Ivan Alexander's Gospels. *The British Library*. Pristupljeno 10.9.2022. <https://www.bl.uk/collection-items/tsar-ivan-alexanders-gospels>

¹⁰³ *Isto*, str. 96.

¹⁰⁴ Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, str. 135 – 136.

¹⁰⁵ Ćorović, *Stvaranje srpskog carstva u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 29.8.2022.

http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

¹⁰⁶ Filip VI. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19555>

¹⁰⁷ Ćorović, *Stvaranje srpskog carstva u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 29.8.2022.

http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

Uspostava carstva

Sklapanje brakova s članovima carske obitelji i boravak određenih članova dinastije u Carigradu omogućilo je jaču povezanost Srbije s Bizantom.¹⁰⁸

Smrt Andronika III. 1341. godine pobudila je tešku unutarnju situaciju u Bizantskom Carstvu. Nakon njega na vlast je došao njegov sin Ivan V.¹⁰⁹ (1332. – 1391.)¹¹⁰ čiju je poziciju pokušao ugroziti Ivan Kantakuzen¹¹¹ (1293. – 1383.).¹¹² Budući da je u tom poduhvatu doživio neuspjeh odlučio se u srpnju sljedeće godine sastati s Dušanom u Prištini. Dušanu je tako pružena mogućnost napretka jer je Bizantsko Carstvo bilo uvelike oslabljeno te je on prihvatio dogovor o napadu na Bizant. Vojvoda Vlatko i Jovan Oliver predvodili su napada na Ser¹¹³ (danas sjeverna Grčka, na istočnoj obali doline rijeke Strume¹¹⁴) koji je završio neuspjehom. Iako je u početku Dušan stajao uz svog saveznika i odbijao bizantske teritorijalne ustupke (željeli su mu dati određena područja, a on bi zauzvrat trebao zatvoriti Kantakuzena), ipak je došlo do međusobnog sukoba i njihovog razilaženja. Nakon tog raskola Dušan se pomirio s Bizantom i dogovorio brak između sina Uroša i careve sestre. On je nastavio nizati uspjehe te je osvojio teritorije u Albaniji, a zatim Beograd i Valonu. Dušanova vojska doživjela je poraz 1344. godine kada je u Makedoniji ratovala s Turcima koji su podržavali Kantakuzena. Međutim, to ga nije usporilo pa je u travnju 1345. godine osvojio Ser i time je pomaknuo granice do rijeke Meste. Iako je neumorno napredovao, Dušan nikako nije uspio osvojiti važno područje, a to je grad Solun.¹¹⁵

---

¹⁰⁸ Ćirković, *Srbi među europskim narodima* str., 96.

¹⁰⁹ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 383.

¹¹⁰ Ivan V. Paleolog. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28115>

¹¹¹ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 383.

¹¹² Ivan VI. Kantakuzen. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28118>

¹¹³ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 383 – 384.

¹¹⁴ Sérrai. *Britannica*. Pristupljeno 10.9.2022. <https://www.britannica.com/place/Serrai>

¹¹⁵ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 383 – 384.

Za ovaj su period bili važni i sukobi s Ugarskom kojoj je u cilju bilo iskoristiti Dušanovu zakupljenost i napasti. No taj je pokušaj završio neslavno i ugarska je vojska bila primorana povući se. Sljedećih su godina Ugarska i Srbija ponovno ratovale, što je završilo mirom čiji su detalji ostali nepoznati. Slična je situacija bila i u Bosni s kojom se Srbija sukobljava zbog Huma. Ban Stjepan Kotromanić¹¹⁶ (? – 1353.)¹¹⁷, želio je očuvati dolinu rijeke Neretve te je na njezinom ušću izgradio grad Novi. Učestali sukobi tek su nakratko riješeni 1350. godine kada je Dušanova četa osvojila novosagrađeni grad, međutim, bizantska vojska prodrla je na jugu te se zbog toga Dušan povlači, a Hum se vratio u bosanske ruke.¹¹⁸

Ranije spomenuti brak između petogodišnjeg Uroša i sestre Ivana V. Dušanu je donio novu titulu sudionika u Grčkom Carstvu. Godine 1345. i 1346. bile su važne kako za Dušana, tako i za samu povijest Srbije. Sveta ga je Gora prihvatila kao vladara, a tomu je uslijedilo i Dušanovo proglašavanje carem. Ono što se dogodilo na Uskrs 1346. godine bitan je događaj za povijest ovog razdoblja jer, osim bugarskog i bizantskog, nastalo je još jedno novo Srpsko Carstvo. Uz prisutnost visokih crkvenih dužnosnika 16. travnja Dušan je bio okrunjen za cara, a na kraljevsko prijestolje došao je ranije spomenuti Uroš.¹¹⁹ Osim srpskog patrijarha koji je Dušanu uručio carsku krunu, ovom događaju prisustvovali su i bugarski, srpski i dio grčkih arhijera, svetogorski Protat, igumani i monasi sa Svete gore, međutim, sve se odvijalo bez carigradskog patrijarha.¹²⁰

Dušan je nastavio širiti svoj teritorij sljedećih godina pa osvaja Epir i Tesaliju na čija prijestolja je stavio članove svoje obitelji. Ekspanzionistički nastrojeni Dušan tako je svoje carstvo širio na jug i istok. Kako bi potvrdio važnost svoje krunidbe Dušan ju je odlučio smjestiti u prijevode svjetskih kronika. Godine 1352. došlo je do poraza kod Didimotih pa je srpski car od pape tražio da bude kršćanski predstavnik u ratu s nevjernicima, a zauzvrat bi Dušan papi priznao prvenstvo. Ishod ovog dogovora izazvao je pohod ugarskog kralja 1354. godine. Iste je godine Ivan Kantakuzen maknut s pozicije suvladara, a iako je Dušan i dalje njegovao odnose s bizantskim dvorom, uz pomoć Venecije planirao je osvojiti prijestolnicu. Njegove osvajačke pretenzije okončane su krajem iduće godine kada je iznenada preminuo.¹²¹

---

¹¹⁶ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 384.

¹¹⁷ Stjepan II. Kotromanić. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58169>

¹¹⁸ *Isto*, str. 384 – 385.

¹¹⁹ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 97.

¹²⁰ Blagojević, *Srbija u doba Nemanjića: od kneževine do carstva: 1168-1371*, str. 162 .

¹²¹ *Isto*, str. 98 – 99.

Dušanov *Zakonik* i srpsko društvo

Istodobno kada je Dušan primio carsku titulu svojeg sina okrunio je za srpskog kralja te je Uroš pod svoje okrilje uzeo srpski dio države. Kako je Uroš postavljen za kralja, u zapisima je došlo do podjele onog što je carevo i onog što je kraljevo, npr. careva vlastela i kraljeva vlastela.¹²²

Dušan je za cilj imao državu uistinu učiniti carstvom pa je sukladno tomu na pozicije *despota*, *cezara* i *sebastokrata* postavio članove svoje i obitelji svoje supruge te je nekima od njih dao dijelove zemlje pod nadzor. Probleme su Dušanu zadale velike razlike na prostoru novoprosirene države. Određeni dijelovi bili su pod izravnom vlasti Bizanta te se to i očitovalo u njihovu načinu života, dok je s druge strane imao one koje je bizantska kultura tek doticala. Kako bi takva situacija bila stavljena pod kontrolu zemlju je podijelio na one pisanog i one zemlje običajnog prava. *Nomokanon* zbornik je koji je sadržavao zakone i odrednice vezane kako uz Crkvu, tako i uz čitavu njezinu zajednicu. Iz devetog stoljeća datira *Prohiron* – *Zbornik gradski*, kao jedan od zbornika koji je uređivao svjetovni život. Budući da su određivali sastavnice privatnog prava, ali i život u seoskoj zajednici, od velike su važnosti bili i prijevodi *Zakona cara Justinijana* i *Zemljoradničkog zakona*.¹²³

Na državnom saboru u Skopju okupilo se više od sto članova kako bi 21. svibnja 1349. godine ovjekovječili donošenje *Zakonika*. Iako on nije obuhvaćao sva pravna pitanja, predstavljao je vrlo veliko dostignuće i važan izvor. U njemu su bila usustavljena prava cara i carskih službenika, crkve i vojske, a uvelike je služio sucima. Sve ono što je imalo veze s duhovnim, svjetovnim ili gospodarskim pogledima ostalo je na običajnom pravu. *Zakonik* je dobio i svoju nadopunu pet godina kasnije.¹²⁴

Putem *Zakonika* bile su određene i kazne, postupak suđenja te provedba istih kada su u pitanju krađe i kršenje zakona. Država je također imala pod upravom ona područja koja nisu imala svoga gospodara pa su tako za njih odgovarali *kefalije*. Od razdoblja Dušanove

---

¹²² Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 386.

¹²³ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 99 – 100.

¹²⁴ Ćorović, *Latinsko Carstvo i stvaranje Srpske Kraljevine u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 29. 8. 2022. http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/4_5_1.html

vladavine keflije su imale točno određen prostor za koji su bili odgovorni. Iako nema izvora koji mogu pomnije svjedočiti o organizaciji upravnog sustava prije dolaska Nemanjića na vlast, poznato je da su postojali *tepčije*, *kaznaci* i *župani*. Ako se govori o zaštiti od opasnosti koje dolazi izvana, za njih su bili odgovorni *krajiški vojvode* ili *krajišnici*. Tako velik prostor koji je zauzimala Dušanova država trebalo je održati skladnim uz veliku disciplinu, što nije bio lak zadatak i što je bilo jasnije nakon njegove smrti.¹²⁵ Treba svakako spomenuti i članak 12 koji se ticao crkve. Naime, prema njemu je duhovni sud bio potpuno iznad svjetovnog i svako vanjsko uplitanje bilo je kažnjavano kaznom od 300 perpera. S druge strane *Zakonik* je dopuštao crkvenim vlastima sudjelovanje u svjetovnim sudovima kada su se oni odnosili na brak, herezu ili suđenje crkvenjacima.¹²⁶

Neosporivo je to da je za vrijeme Dušanove vladavine zemlja doživjela određeni napredak, ali neki propusti su i tada bili prisutni, kao na primjer privilegija određenih skupina ili institucija koje su bile van careve nadležnosti. Primjeri za to su predmeti koji su se ticali pitanja crkve ili Vlasi, Arbanasi i Sasi koji su uživali vlastite oblike zakona te su ih sukladno tomu i obnašali. Svakako treba istaknuti statute primorskih gradova, poput Kotora ili Budve, u kojima su se nalazili zakoni samostalno doneseni u tim gradovima. Samim time što država nije pokazivala sklonost k ujednačavanju režima, prisutnost ovih razlika i „povlastica“ izazivala je međusobne sukobe između onih koji su ih uživali. Ako se kao primjer uzme razmirica s Dubrovnikom tada je prisutan sud koji se sastojao od sudaca s objiju strana u jednakome broju.¹²⁷

Ako se govori o rješavanju sudskih sporova mora se spomenuti i porota koju je okupljao optuženik. Zadatak porote bio je pomoći mu u rješavanju spora. U državnim odredbama koje su se ticale porote stajalo je kako je ona trebala biti prisegnuta od strane svećenika te da članovi iste nisu smjeli biti u rodu, ali ni zavadi s optuženim. Pisma između Lazarove udovice i Dubrovčana koja datiraju iz 1395. godine, ali i *Dušanov zakonik* mogu poslužiti kao potvrda društvene neravnopravnosti jer je u *Zakoniku* stajalo da su članovi porote trebali biti iz istog društvenog sloja kao i optuženik koji je sudjelovao u procesu.¹²⁸

Zakonik je izraz velikih napora da organizacija čitave države leži na pravnoj osnovi.¹²⁹

¹²⁵ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 102.

¹²⁶ Stojanović, Stefan. "Crkveni sud u Dušanovom zakoniku." *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 57, no. 81 (2018): str. 489, pristupljeno 29.8.2022. <https://doi.org/10.5937/zrpfni1881487S>

¹²⁷ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 102 – 103.

¹²⁸ *Isto*, 103 – 104.

¹²⁹ Ćorović, *Delo cara Dušana u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 29.8.2022. http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

Propast carstva i kraj „svete dinastije“

Neosporivo je da je period vladavine dinastije Nemanjić razdoblje napretka srpske zemlje, stoga ni ne iznenađuje kako je smrt jednog od najbitnijih vladara iz te obitelji uzdrmala položaj države. Iako je i prije Dušanove smrti bilo poznato da će ga naslijediti njegov sin Stefan Uroš¹³⁰ (1336. – 1371.)¹³¹, zbog iznenadne smrti cara on je vladao uz pomoć majke i patrijarha, a već u ranom razdoblju njegove vladavine došlo je do određenih teritorijalnih gubitaka.¹³² Već za vrijeme Dušanove vladavine i širenja teritorija došlo je do jačanja feudalaca, a osjetnije slabljenje carske vlasti nastupilo je kada ga je naslijedio Uroš. Osim toga za period njegove vladavine važan je i sukob sa stricem Simeonom koji se digao protiv nećaka u borbi za vlast. On je vladao kao despot u Epiru te se 1356. godine proglasio carem. Nikofor, bivši epirski namjesnik, osvojio je Tesaliju i Epir, ali je 1358. godine smrtno stradao u sukobu s Arbanasima. Jelena nije odabrala stranu u ovom sukobu, već je uzela određen teritorij i počela samostalno vladati. Nikoferova smrt otvorila je Simeonu mogućnost vladanja, ali ne zadugo jer su srpski velikaši stali na Uroševu stranu.¹³³

Nedugo nakon Uroševe ženidbe za Anu, kći vlaškog kneza Aleksandra, knez Vojislav je započeo sukob s Dubrovnikom 1360. godine. Nemire su prouzrokovale Vojislavove teritorijalne pretenzije, a iako se sa sigurnošću ne može tvrditi o kojem dijelu se radi vjerojatno je u pitanju Ston ili Žrnovačka župa. U taj su se rat upleli Balšići iz Zete te su ponudili potporu Dubrovniku. U to su vrijeme Dubrovčani ušli u teške sukobe s Mlečanima pa su za pomoć molili Uroša. Mir je sklopljen 22. kolovoza 1362. godine. Sve je očitiji bio oslabljeni položaj cara te mu kasniji izvori zamjeraju što je kao svoje savjetnike okupio mlade i neiskusne ljude.¹³⁴

Sukob dva velikaša omogućio je Ugarskoj da se uplete, ali je vojska bila primorana povući se 1359. godine. Središnja careva vlast sve je više slabila, što je s druge strane omogućilo napredovanje velikaša. Od Kosova do primorja vladao je knez Vojislav Vojinović koji je

---

¹³⁰ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 106.

¹³¹ Uroš. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63369>

¹³² Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 106.

¹³³ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 440 – 441.

¹³⁴ Ćorović, *Raspad Srpske Carevine u Istorija srpskog naroda*, pristupljeno 29.8.2022. http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/5_1_1.html

zajedno s Urošem ratovao s Dubrovnikom. I tada se očituje jačanje lokalnih velikaša pa je on sam uredio mirovni sporazum. Na području Zetskog primorja važna su bila već spomenuta braća Balšić koji su od 1360. godine vladali tim područjem.¹³⁵ Ratoborni župan Nikola Altomanović¹³⁶ (oko 1348. – nakon 1395.)¹³⁷ postao je jedna od vodećih ličnosti u zemlji te je vladao teritorijem od Rudnika do Dubrovnika. On se sukobio s Bosnom, Dubrovnikom, Balšićima, a knez Lazar Hrebljanović¹³⁸ (oko 1329. – 1389.)¹³⁹ mu je 1370. oteo Rudnik.¹⁴⁰

Zemlja je bila opterećena stalnim sukobima velikaša, a velika prijetnja došla je od strane Orhanovih Turaka, koji su 1366. godine došli do područja kojim je vladao despot Jovan Uglješa. Uz pomoć brata Vukašina on je 1371. godine krenuo u napad na Turke, ali su u rujnu u blizini rijeke Marice obojica ubijeni. Nakon njihove smrti za prevlast su se borili Balšići, Nikola Altomanović te zet Lazara Hrebljanovića, Vuk Branković¹⁴¹ (1438. – 1485.)¹⁴². Iste godine došlo je i do smrti cara Uroša, čime je nestala glavna loza dinastije Nemanjić.¹⁴³

---

¹³⁵ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 442.

¹³⁶ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 443.

¹³⁷ Altomanović, Nikola. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2034>

¹³⁸ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 443.

¹³⁹ Lazar. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35691>

¹⁴⁰ Babić et. al., *Historija naroda Jugoslavije*, str. 443.

¹⁴¹ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 112 – 113.

¹⁴² Branković, Vuk. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9276>

¹⁴³ Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, str. 113.

Zaključak

Proučavanjem dostupne literature može se zaključiti da je dinastija Nemanjić ostavila velik trag, kako u srpskoj povijesti, tako i u srednjovjekovnoj europskoj povijesti. Uspjeli su u nepuna dva stoljeća svoje vladavine na području jugoistočne Europe izgraditi carstvo, što se tada još jedino moglo pripisati Bizantu i Bugarskoj. Osim toga, veliki su njihovi uspjesi bili i na polju religije – crkveno osamostaljenje ostvarivanjem autokefalne arhiepiskopije te stvaranje vjerskog kulta svetog Simeona i svetog Save. Svakako treba spomenut i Dušanov *Zakonik* koji je uređivao brojna pravna pitanja i čiji se dijelovi proučavaju i danas. No, na proširenom teritoriju i dalje su bile vidljive velike razlike u načinu života, a ni sama država nije u svojim rukama imala nadležnost nad svim svojim članovima. Buđenje privrede dijelom se može pripisati i Saskim rudarima koji su pokrenuli proizvodnju, a posljedično je jačala i trgovina. Zemlja se uspijevala obraniti od teritorijalnih pretenzija koje su imale susjedne države poput Ugarske, Bugarske itd. Međutim, država je tijekom čitavog ovog razdoblja bila opterećena unutarnjim nemirima i borbama za prijestolje, što ju je značajno oslabljivalo. Takav je slučaj bio prisutan kod nasljednika Stefana Nemanje, kod braće Milutina i Dragutina te se nastavljao i dalje. Neizostavan je i bizantski utjecaj koji je bio prisutan, kako u političkom smislu, tako i u težnjama članova dinastije da svoju državu dovedu na razinu Bizantskog carstva na svim poljima (teritorij, kultura). Vladari su uvijek bili pripadnici obitelji, a neki od njih jednostavno nisu bili dovoljno sposobni da ovladaju čitavom zemljom, koja se teritorijalno širila, i uspostave jaku centralnu vlast. Zbog toga je već pred kraj Dušanove vladavine došlo do jačanja lokalnih gospodara, što je zemlju naposljetku koštalo titule carstva, a Nemanjiće prijestolja. Zaključno, analizirajući razdoblje vladavine dinastije Nemanjića jasno je zbog čega ona i danas ima svoje neizbrisivo mjesto u srpskoj povijesti, religiji i kulturi.

Izvori i literatura

Mrežni izvori:

1. Aleksije Komen. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6. 9. 2022.
<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1579>
2. Altomanović, Nikola. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2034>
3. Andronik II. Paleolog. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2663>
4. Andronik III. Paleolog. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2664>
5. Bela III.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6676>
6. Bela IV.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6677>
7. Blagojević, Miloš. *Srbija u doba Nemanjića: od kneževine do carstva: 1168-1371*. Beograd: Vajat, 1989. Mrežno izdanje. https://kupdf.net/download/milo-scaron-blagojevi-263-srbija-u-doba-nemanji-263-a_58712a9d6454a7f72835c3bc_pdf, pristupljeno 29.8.2022.
8. Branković, Vuk. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
9. Ćorović, Vladimir. *Delo cara Dušana u Istorija srpskog naroda*. Mrežno izdanje, http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/4_5_1.html, pristupljeno 29.8.2022

10. Ćorović, Vladimir. *Latinsko Carstvo i stvaranje Srpske Kraljevine u Istorija srpskog naroda*. Mrežno izdanje, http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/4_5_1.html, pristupljeno 29.8.2022.
11. Ćorović, Vladimir. *Raspad Srpske Carevine u Istorija srpskog naroda*. Mrežno izdanje, http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/4_5_1.html, pristupljeno 29.8.2022.
12. Ćorović, Vladimir. *Srbija kao glavna balkanska država u Istorija srpskog naroda*. Mrežno izdanje, http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/4_5_1.html, pristupljeno 27.8.2022.
13. Ćorović, Vladimir. *Srpske međusobice u Istorija srpskog naroda*. Mrežno izdanje, http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/4_5_1.html, pristupljeno 25.8.2022.
14. Ćorović, Vladimir. *Stvaranje srpskog carstva u Istorija srpskog naroda*. Mrežno izdanje, http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/4_5_1.html, pristupljeno 29.8.2022.
15. Ćorović, Vladimir. *Zapadnjačka orijentacija u Srbiji u Istorija srpskog naroda*. Mrežno izdanje, http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/4_5_1.html, pristupljeno 27.8.2022.
16. Dragutin Stefan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16153>
17. Dušan, Stefan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16709>
18. Emerik Arpadović. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17814>
19. Fridrik I. Barbarossa. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=20630>

20. Filip VI.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19555>
21. Honorije III.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26084>
22. Inocent III.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27500>
23. Ivan Asen II.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28128>
24. Ivan V. Paleolog. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28115>
25. Ivan VI. Kantakuzen. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28118>
26. Karlo I. Robert. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30546>
27. Lazar. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. Marija Paleolog. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38926>
28. Mihael Šišman. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40632>
29. Milutin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40960>
30. Radoslav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51557>

31. Sava Nemanjić. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=54732>
32. Sérrai. *Britannica*. Pristupljeno 10.9.2022. <https://www.britannica.com/place/Serrai>
33. Stefan Nemanja. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6. 9. 2022
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57945>
34. Stefan Uroš I.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57954>
35. Stefan Uroš III. Dečanski. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57956>
36. Stefan Vladislav II of Syrmia. Academic Dictionares and Encyclopedias. Pristupljeno 10.9.2022. <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/159347>
37. Stjepan II. Kotromanić. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58169>
38. Stojanović, Stefan. "Crkveni sud u Dušanovom zakoniku." *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 57, no. 81 (2018), <https://doi.org/10.5937/zrpfni1881487S>, pristupljeno 29.8.2022.
39. Tsar Ivan Alexander's Gospels. *The British Library*. Pristupljeno 10.9.2022.
<https://www.bl.uk/collection-items/tsar-ivan-alexanders-gospels>
40. Uroš. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 9. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63369>
41. Vladislav Nemanjić. Bibliografija.org. Pristupljeno 9.9.2022.
<https://www.biografija.org/istorija/stefan-vladislav/>
42. Vukan Nemanjić. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65613>
43. Zarković, Božidar V.. "Urbane prilike u centralnim i južnim delovima Srbije u doba kralja Milutina." *Baština*, no. 55 (2021), <https://doi.org/10.5937/bastina31-34615>, pristupljeno 29.8.2022.

Literatura

1. Babić, Anto; Božić, Ivan; Dinić, Mihailo; Gestrin, Ferdo; Grafenauer, Bogo; Janković, Goslav; Jovanović, Jagoš; Lape, Ljuben; Perović, Dušan; Šidak, Jaroslav; Tadić, Jorjo; Vučo, Nikola i Zwitter, Fran. *Historija naroda Jugoslavije, sv. 1*. Zagreb: Školska knjiga, 1953.
2. Ćirković, Sima. *Srbi u srednjem veku*. Beograd: IDEA, 1995.
3. Ćirković, Sima. *Srbi među europskim narodima*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008.

